

A VILÁG ÁLLANDÓSÁGA ÉS A MŰALKOTÁS

A világnak az emberi dolgok összessége kölcsönöz olyan stabilitást, amely nélkül az emberek nem tehetnének szert megbízható otthonra a földön; ezek között számos olyan tárgy található, amely mindenemű hasznosságot nélkülöz, mi több, egyediségüknél fogva fölcserélhetetlenek, és így ellenállnak a pénz közös nevezőjének is; ha belépnek a cserepiacra, csakis önkényesen lehet beárzni őket. Ezen felül a műalkotáshoz a legkevésbé a használaton keresztül lehet adekvátan kapcsolódni – épp ellenkezőleg, ahhoz, hogy elnyerhesse megfelelő helyét a világban, gondosan ki kell vonni a hétköznapi használati tárgyak egész kontextusából. Sőt a mindennapi élet szükségleteitől és igényeitől is el kell vonatkoztatnunk, amelyekhez minden másnál kisebb mértékben kapcsolódik. Az, hogy ez a haszontalanság mindig a művészeti tárgyak sajátosságát képezte-e, vagy korábban az emberek úgynevezett vallásos szükségleteit elégítette ki – míg az átlagos használati tárgyak az átlagosabb igényeket –, nem érinti az érvelést. Lehet, hogy a művészet történelmi gyökere valóban kizárólag vallási vagy mitológiai jellegű volt, mégis ragyogóan túlélte a vallástól, a varázslattól és a mítosztól való különválását.

Kimagasló állandóságuknál fogva minden kézzelfogható dolog közül a műalkotások a legkirívóbban világiak; tartósságukat szinte

a természetes folyamatok fölemésztő hatása sem kezdi ki, hisz nincsenek kitéve az élő teremtmények használatának – ez a használat csakugyan az egyetlen tényező, ami inherens céljuk szerinti életbe léptetésük után – a széknél ez például az első alkalmat jelenti, amikor beleülnek – lassacskán, hosszú idő elteltével elpusztítja őket. Itt az átlagos tárgyak létezéséhez szükséges alapvető tartósságnál magasabb rendű tartósságról beszélünk tehát; a műalkotások az idők során állandóságra tehetnek szert. Ezzel az állandóságával saját minőségre tesz szert ahhoz a stabilitáshoz képest is, amely alapvetően jellemzi az emberi dolgok összességét is, ezek többi része ugyanis sohasem lehet abszolút, hiszen a halandók belakják és elhasználják. A dolgok világának hamisítatlan tartóssága sehol másutt nem jelenik meg olyan tisztán és világosan, így a dolog-világ sehol másutt nem mutatkozik meg olyan látványosan a halandók halhatatlan otthonaként. A világi stabilitás mintha a művészet állandóságában válna igazán láthatóvá, amikor nem a lélek vagy az élet halhatatlansága, hanem a halhatatlanság előjele, a halandó kezek halhatatlan eredménye lett kézzelfoghatóan jelen, hogy ragyogjon és lássák, szóljon és hallják, beszéljen és hallgassák.

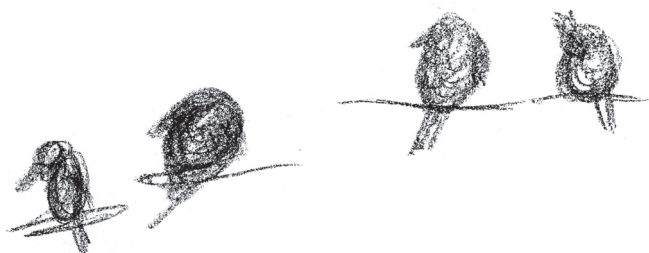
A műalkotás közvetlen forrása a gondolkodás emberi képessége, ahogy a cseretárgyak gyökere az ember „cserére való hajlama”, a használati tárgyaké pedig a használat képessége. Ezek emberi képességek, nem pusztán az emberi állat tulajdonságai, mint az érzések, igények és szükségletek, amelyekhez kötődnek és ami gyakran a tartalmukat is meghatározza. Az ilyen emberi sajátságok épp olyan távol állnak attól a világtól, amit az ember otthonként teremtett magának a földön, mint az egyéb állatfajok vonatkozó tulajdonságai, és ha ezek alkotnák az emberi állat ember alkotta környezetét, az antivilág volna, nem a teremtés, hanem valamiféle kisugárzás terméke. Az érzéshez kapcsolódó gondolat átalakítja annak reménytelen némaságát és kifejezhetetlenségét, ahogy a csere is átalakítja a vágy csupasz mohóságát, és a használat is a szükségletek kétségbeesett

sóvárgását – amennyiben alkalmasak rá, hogy belépjenek a világba és dolgokká alakuljanak át, tárgyasuljanak. Ez a világra – a természeténél fogva alapvetően – nyitott és kommunikatív emberi képesség mindezen esetekben meghaladja és a világba bocsátja azt a szenvedélyes mélységet, amely odáig az érbe zárva lakozott.

A műalkotás esetében a tárgyasítás több pusztá átalakításnál; transzfigurációról van szó, valóságos metamorfózisról, melynek során mintha a természet menete, amely minden tüzet hamuvá perzsel, visszafordulna, és még a por is égő lángokká válhatna.¹ A műalkotások a gondolat tárgyai, ez azonban nem akadályozza meg őket abban, hogy dologként létezzenek. A gondolkodás folyamata önmagában semmivel sem inkább hoz létre kézzelfogható dolgokat, könyveket, festményeket, szobrokat vagy zeneműveket, mint a használat házakat vagy bútorokat. A tárgyasítás – az írás, a képfestés, egy alak kifaragása vagy a dallamszerzés – természetesen nem választható el az azt megelőző gondolattól, ám a gondolatból ugyanazzal a mesterségbeli tudással lehet valóságot csinálni és dolgokat készíteni, ami, az emberi kezek mint elsődleges eszközök használata révén, az emberi dolgok összességének többi tartós dolgát is előállítja.

Korábban már említettük, hogy ennek a tárgyasításnak és testet öltésnek, amely nélkül egyetlen gondolatból sem válhatna kézzelfogható dolog, minden esetben ára van, ez az ár pedig maga az élet: az „élő szellemet” csak a „halott betű” élheti túl, s halottaiból csak akkor szabadítható ki, ha újból kapcsolatba lép az élettel, amely föl akarja támasztani, jöllehet ez a föltámadás is osztozik a többi élő dologgal abban, hogy újbóli halálnak van kitéve. Ez a halott állapot mindazonáltal, noha valamiképp minden művészetben jelen van, s ekként azt mutatja, milyen távol esik a

gondolat világbeli rendeltetése az emberi szívben vagy fejben lakozó eredeti otthonától, művészetenként változó. A zene és a költészet – a legkevésbé „materiális” művészetek, hisz „anyagi” tartalmukat hangok és szavak alkotják – csak a legalacsonyabb szinten igényli a hagyományos mesterségekre jellemző készségeket. A fiatal költő és a zenész csodagyerek sok gyakorlat vagy tapasztalat nélkül is tökéletességre tehet szert – ez a jelenség aligha fordulhat elő a festészet, a szobrászat vagy az építészet terén.

A költészet, amelynek anyaga a nyelv, az a – talán a legemberibb és a legkevésbé világi – művészet, amelynek végterméke a legközelebb marad az azt ösztönző gondolathoz. A verset a sűrítés teszi tartóssá – mintha a beszélt nyelv lehető legsűrűbb és legtöményebb formája már önmagában vers volna. Az emlékezés, a *Mnēmosynē*, a múzsák anyja itt közvetlenül emlékké alakul át, a költő pedig a ritmus eszközével alakítja ezt át, amitől a vers szinte magától rögzül az emlékezetben. A vers számára az élő emlékezethez való közelsége teszi lehetővé tartóssága megőrzését a nyomtatott vagy írott lapon túl is, s bár a vers „minőségét” a legváltozatosabb mércék alapján lehet megítélni, „emlékezetességét” vitathatatlanul a tartóssága határozza meg, azaz hogy képes-e állandó jelleggel rögződni az emberiség emlékezetében. Az összes gondolati dolog közül a költészet áll a legközelebb magához a gondolathoz, s minden műalkotás közül a vers a legkevésbé dologi; azonban még a vers is – attól függetlenül, milyen hosszan marad meg előszóban a bárd vagy az őt hallgatók emlékezetében – keresztülmegy a „faragás” folyamatán: leírják, és maga is bekerül a kézzelfogható dolgok körébe, hisz az emlékezetnek, valamint

¹ A szöveg Rilke művészetéről szóló versére utal, amelyik „Mágia” címmel ezt a transzfigurációt írja le. A következőképpen hangzik: „Aus unbeschreiblicher Verwandlung stammen / solche Gebilde – : Fühl! und glaub! / Wir leidens oft: zu Asche werden Flammen, / doch, in der Kunst: zur Flamme wird der Staub. / Hier ist Magie. In das Bereich des Zaubers / scheint des gemeine Wort hinaufgestuft... / und ist doch wirklich wie der Ruf des Taubers, / der nach der unsichtbaren Taube ruft” (in: *Aus Taschen-Büchern und Merk-Blättern* [1950]).

az emlékezés képességének, minden marandóság utáni vágy forrásának kézzelfogható dolgokra van szüksége, hogy feledésbe ne merüljön és el ne enyésszen.²

A gondolkodás és a megismerés nem azonos egymással. A műalkotások forrása, a gondolat átalakulás és transzfiguráció nélkül jelen van minden nagy filozófiában, míg a megismerés, a tudás fölhalmozásának és eltárolásának folyamata a tudományokban nyeri el legjelentősebb manifesztációját. A megismerés mindig egy meghatározott, gyakorlati megfontolásból vagy „meddő kíváncsiságból” kijelölt célt kíván elérni; a cél elérésével ugyanakkor a megismerés folyamata véget ér. A gondolkodásnak ezzel szemben nincs saját magán kívül álló célja vagy végpontja, és még eredménnyel sem jár; nem csak a *homo faber* haszonelvű filozófiája, de a cselekvés embere és a tudományos eredmények kedvelői sem győztek rámutatni a gondolkodás „haszontalanságára” – s csakugyan, éppen annyira haszontalan, mint a műalkotások, amelyek létrejöttét ösztönzi. A gondolkodás azonban még e haszontalan termékek szerzőségére sem tarthat igényt, hisz a nagy filozófiai rendszereket sem nevezhetjük a pusztá gondolkodás eredményének, a művésznek vagy a gondolatait leíró filozófusnak ugyanis tulajdonképpen épp a gondolkodás folyamatát kell megszakítania ahhoz, hogy anyaggá formálja és tárgyiasítsa termékét. A gondolkodás tevékenysége éppannyira szüntelenül ismétlődik, mint maga az élet, az a kérdés pedig, hogy van-e a gondolkodásnak bármi értelme, ugyanolyan megválaszolhatatlan talány, mint az élet értelmére vonatkozó fölvetés; a gondolkodás folyamata olyan szorosan

hatja át az egész emberi létezését, hogy a kezdete és a vége egybeesik az ember életének kezdetével és végével. A gondolat tehát, bár az ösztönzi a *homo faber* legmagasabb világi termékenységét, semmi esetre sem az ő előjoga; csupán onnantól tekinti ösztönző forrásnak, amikor túlnyúlik önmagán, és haszontalan dolgok, azaz olyan tárgyak gyártásába kezd, amelyek sem anyagi, sem intellektuális igényekhez nem kötődnek, nem szolgálják sem az ember fizikai szükségleteit, sem tudásszomját. A megismerés ugyanakkor nem csupán az intellektuális vagy a művészi, hanem minden termelőfolyamatnak része; a gyártáshoz hasonlóan kezdete és vége van, hasznossága ellenőrizhető, eredménytelenség esetén pedig éppúgy kudarcosnak tekinthető, mint az asztalos munkája, ha féllábú asztalt készít. A tudományos megismerés folyamata alapvetően nem különbözik attól a szereptől, amit a megismerés a készítés folyamatában betölt; a megismerésből fakadó tudományos eredmények bármelyik másik dologhoz hasonlóan az emberi dolgok összességét gazdagítják.

Ezen kívül mind a gondolkodás, mind a megismerés különbözik a logikus érvelés erejétől, ami az axiomatikus vagy magától értetődő állítások dedukciójának, egyedi jelenségek általános szabályrendszerekbe foglalásának műveletében, vagy a következtetések egymást követő hosszú láncolatának módszeres levezetésében jelenik meg. Ezen emberi képességek esetében egyfajta agyi teljesítménnyel állunk szemben, amely több tekintetben is az emberi állat természettel folytatott anyagcseréjében kifejtett munkaerejére emlékeztet. A mentális folyamatot, amely ezt az agyi teljesítményt táplálja, általában intelligenciának nevezzük, és ez csakugyan lemérhető az intelligencia-tesztek segítségével, ahogy a testi erő lemérésének is megvannak a megfelelő módzatai. A logika törvényeit éppúgy föl lehet fedezni, mint a természeti törvényeket, hiszen alapvetően az emberi agy szerkezetében gyökereznek, és birtoklásuk az átlagos egészséges egyén számára ugyanolyan hajtóerőt képez, mint a többi testi funkciót szabályozó szükségletek. Az em-

2 A „verset faragni” köznyelvi kifejezés is („make a poem” vagy *faire des vers*) a költő tárgyiasító tevékenységére utal. Ugyanez érvényes a német *dichten* szóra is, amely föltehetően a latin *dictare*-ből ered: „das ausgesonnene geistig Geschaffene niederschreiben oder zum Niederschreiben vorsagen” (Grimm: *Wörterbuch*); ugyanezt mondhatnánk el akkor is, ha a szó tövét, ahogy a Kluge/Götze-féle *Etymologisches Wörterbuch* (1951) manapság sugalmazza, a *tichen* szóból eredeztetnénk, amely a *schaffen* régies megfelelője: legvalószínűbben a latin *finger*ével áll kapcsolatban. A költő tevékenységét, aki a verset azelőtt készíti el, hogy leírná, ebben az esetben is „faragásként” értelmezik. Démokritosz is ekképp ajnározta Homérosz isteni tehetségét, aki szerinte „világot alkotott a mindenféle és fajta szavakból” – *epeōn kosmon etektēnato pantoion* (Diels, *op. cit.*, B21). A költészet művészetére alkalmazott görög kifejezésben – *tektōnes hymnōn* – ugyancsak a kézművesség hangsúlya érhető tetten.

beri agy struktúrája veszi rá az embert, hogy elismerje, kettő meg kettő egyenlő négygel. Ha igaz volna, hogy az ember, a modern kor fölfogása szerint, *animal rationale*, nevezetesen abban különbözik a többi állatfajtól, hogy magasabb rendű agyi teljesítménnyel van megáldva, akkor az újonnan föltalált elektromos gépek, amelyek időnként döbbenettel, máskor elégedettséggel töltik el feltalálóikat, olyan látványosan „intelligensebbek” az emberi lényeknél, hogy valóban rászólgálnak a *homunculus* elnevezésre. Ezek, a többi géphez hasonlóan, pusztán behelyettesítik és mesterségesen tökéletesítik az emberi munkakerőt, a munkamegosztás hagyományos módszerét követve minden műveletet a legapróbb alkotórészeire bontanak le, a sokszorosítást például az ismétlődő hozzáadás váltja föl. A gépek túlereje fejeződik ki a sebességben is, amely messze túlszárnyalja az emberi agy teljesítményének sebességét; magasabb sebessége révén nélkülözni tudja a sokszorosítást, amellyel az elektromosság előtt az új tárgyak legyártásának sebességét fokozták. A hatalmas számítógépek azt tanúsítják, hogy a modern kor tévedett, amikor Hobbesszal együtt azt hitte, az ember legmagasabb rendű és legemberibb képessége az ésszerűség – „a következmények számbavételének” értelmében –, valamint hogy az élet- és munkafilozófusok, Marx, Bergson vagy Nietzsche helyesen mutattak rá, hogy az effajta intelligencia, amelyet ők összetévesztettek az ésszel, csupán az életfolyamat egyik funkciója, vagy, Hume-mal szólva, pusztán „a szenvedélyek rabságát” jelenti. Ez az agyi teljesítmény és az általa serkentett logikai folyamatok nyilvánvalóan képtelenek rá, hogy világot emeljenek, éppen annyira idegenek a világtól, mint az élet, a munka és a fogyasztás kényszerítő erejű folyamatai.

A klasszikus közgazdaságtan egyik legszembeszökőbb ellentmondása, hogy ugyanazok az elméletalkotók, akik büszkén hivatkoztak haszonelvű szemléletük következetességére, nem ritkán igen halovány fogalmakkal rendelkeztek magáról a haszonról. Általában kellően tisztában voltak azzal, hogy a termelés sajátos produktivitásának nem annyi-

ra a hasznosság az alapja, mint inkább az, hogy tartósságot képesek előállítani. Az ellentmondás révén hallgatólagosan elismerik haszonelvű filozófiájuk hiányos valóság-tartalmát. Ugyanis bár az átlagos dolgok tartósságában csupán halványan tükröződik az az állandóság, amit a legvilágibb dolgok, a műalkotások a magukénak mondhatnak, valami ebből a minőségből – ami Platón szerint isteni, hisz a halhatatlanságot közelíti meg – minden egyes dologként létező dolog lényegében benne rejlik, s pontosan e minőség megléte vagy hiánya ragyogja be az alakját és teszi széppé vagy csúnyává. Az átlagos használati tárgy természetesen nem abból a célból készült, hogy szép legyen, és ennek nem is kellene máshogyan lennie; azonban minden, ami látható alakkal rendelkezik, menthetlenül vagy szép, vagy csúnya, vagy a kettő között helyezkedik el valahol. Minden, ami van, óhatatlanul megjelenik, és semmi sem képes megjelenni anélkül, hogy saját alakkal rendelkezne; csakugyan nincsen egyetlen dolog sem, amelyik egyik vagy másik módon ne jelentene többet funkcionális használatánál, s az e többletben rejlő szépségük vagy csúnyaságuk azonos a nyilvános megjelenésükkel és a láthatóságukkal. Sőt, tisztán világi létezésénél fogva, minden dolog túlmutat a pusztán eszközszerűség területén, miután elkészült. Az adott dolog kiválóságát sosem pusztán a hasznosság mércéjével mérik: a csúnya asztal éppen úgy betölti a funkcióját, mint a szép asztal, mégis, az, hogy megfelel-e annak, ahogyan ki kell néznie – ami Platón nyelvén nem más, mint az, hogy megfelel-e az *idos*nak vagy az *ideán*nak, a mentális, pontosabban a belső szem előtt lebegő képnek – vagy sem, megelőzi a létrejöttét és túléli a tönkremenetelét is. Más szóval, még a használati tárgyakat sem csupán az emberek szubjektív szükségleteihez mérten ítéljük meg, hanem a világ objektív szabványai szerint is, ahol majd elnyerik megfelelő helyüket, ahol tartósak lehetnek, ahol látni és használni lehet őket.

Az ember alkotta dolgok világa, az emberi dolgok összessége, amit a *homo faber* hozott a világra, a halandó emberek otthonává válik,

s stabilitása kiállja és túléli életük és cselekvésük örökké változó mozgását, csakúgy, ahogy egyaránt meghaladja a fogyasztásra szánt dolgok merő funkcionalitását és a használati tárgyak pusztá hasznosságát. A nem biológiai értelemben vett élet, az egyes ember születése és halála között eltelt időtartam a cselekvésben és a beszédben mutatkozik meg, amelyek az élethez hasonlóan alapvetően és lényegüknél fogva mulandóak. A „nagy tettek végbevitele és nagy szavak beszélése” semmi nyomot nem hagy maga után, nem hoz létre olyan terméket, amely tovább tart a cselekvés vagy a kimondott szó pillanatánál. Ugyanúgy, ahogy az *animal laborans* a *homo faber*t hívja segítségül munkája megkönnyítése és fájdalma enyhítése érdekében, s a halandók az ő segítségével lelnek épített otthonra a földön, a cselekvő és beszélő ember a *homo faber* legmagasabb rendű képességét, vagyis a művész, a költők, a történetírók, az emlékműépítők és az írók segítségét igényli, nélkülük ugyanis tevékenysége egyetlen terméke, a történet, amit eljátszanak és elmondanak, egyáltalán nem maradna fenn. Ahhoz, hogy a világ azzá váljon, aminek mindig is tartották, az emberek otthonává földi életük során, az emberi dolgok összességének olyan helyet kell alkotnia, amely alkalmas a cselekvés és a beszéd, tehát ama tevékenységek számára, melyek nem csupán az élet-szükségletek szempontjából teljességgel haszontalanok, hanem a természetük tökéletesen különbözik a gyártás különféle tevékenységeitől is, amelyek révén a világot és a világ összes dolgát előállítják. Nem kell választanunk itt Platón és Prótagorasz között, nem kell eldöntenünk, hogy az isten vagy az ember legyen minden dolgok mértéke; egy biztos, sem a biológiai élet és a munka sürgető szükségletei, sem a gyártás és a használat haszonelvű eszköziesítése nem szolgálhat mérceül hozzá.

PÁLYI Márk fordítása³

³ Részlet *Az emberi állapotból*, Arendt politikai filozófiai főművéből. A kötet jövőre jelenik meg a Kalligram Kiadónál.

Ladányi István

AZ IDEGEN NYELVŰ VERSEKBŐL

1983. SZEPTEMBER

Maga is furcsállotta, hogy annyi év után is visszajár emlékeibe az a, számára voltaképpen akkor is, azóta is tökéletesen érdektelen beszélgetés, talán csak a semmibevétel okán, hogy ez a nála csupán néhány évvel érettebb két lány, akik immár belsőbb körökben mozognak, és őt csak mint ugyanabból a provinciából fölkerült fiút pártfogolják, vagyis hagyják, hogy velük mehessen, ügyet sem vetve rá, mintha ott se volna, annyira szabadon, nem egyszerűen nyíltan, inkább a dologhoz képest mintha túlságosan csupaszon, talán méltatlanul, vagyis hogy durván, de ezek már egyre inkább utólagos és természetesen úgyszintén érdektelen és hasznavehetetlen gondolatok, szóval talán alkalmatlanul nyúltak a témához, az ügyhöz, vagyis hogy élő dologhoz, és akkor talán mellékes is, hogy őelötte, a füle, a zöld füle hallatára, amely épp ezért nyilván piros volt, ma úgy képzelem, mert a részletekre nem emlékszik, az egészre sem emlékszik, voltaképpen annyira valószerűtlen is, hogy „voltunk trójaiak, s volt Ilion”, holott és másrészt és egyébként is – annyira, de annyira lényegtelen. A két nagylány ment elől, és tárgyalta, hogy az egyik hogyan szeretné becserkészni azt a hozzá illő fiút, aki viszont mintha kitérni akarna előle, de ezt nem lehet tudni igazán, és talán a fiú sem tudja, hogy mit akar. De ő, mármint a vágyakozó lány, már tudja, hogy mit tegyen, és el fog menni hozzá, amikor a legkevésbé számít rá, meglepi váratlan ajándékkal, ezt jól kigondolta. A fiú meg, aki voltam, már túl néhány dárdatörésen, de tökéletesen kívülálló és lényegtelen ebben a történetben, csak kullogott mögöttük zavartan, hogy ezek a lányok